

‘ZOUTD GIJ WILLEN, DAT GIJ TER PROOI WERD AAN WOESTE OVERMAGT?’

Bijbels en theologisch slavernijdebat

Kop en schotel met anti-slavernijafbeelding, Etruria Works, ca. 1853 - ca. 1863, Rijksmuseum

‘Mond- en Naam-Christenen’ - zo noemde de gereformeerde dominee Jan Willem Kals (1700-1787) de Nederlandse planters die hij aantrof in de Surinaamse slavensamenleving van de achttiende eeuw. Niet alleen deden de Nederlandse christenen geen enkele moeite om hun slaven tot kerk en Christus te brengen, maar erger nog: ze blonken uit in onchristelijke daden als wreedheid, dronkenschap en seksuele losbandigheid. In dit artikel focust Martijn Stoutjesdijk op theologische motieven die christenen hadden om voor of tegen de afschaffing van slavernij te pleiten.

De eerste gedoopte slavin van het land, ene Isabella, vertelde aan Kals hoe haar witte medechristenen haar ‘veragt en bespot’ hadden, wanneer ze ter avondmaal kwam, hoe ze haar steeds probeerden over te halen om met hen in ‘ontugt’ te leven en hoe ze haar uitscholden voor ‘Swart Beest’ als ze dat weigerde. De bikkelharte kritiek van Kals op zijn landgenoten gold ook zijn collega-dominees: vanuit kerk en geestelijkheid werd geen moeite gedaan om het lot van de totslaafgemaakte Afrikanen in Suriname te verbeteren. De Gereformeerde Kerk spande zich praktisch niet in voor zending onder de totslaafgemaakten en liet na haar leden tot de orde te roepen. Ze zou in Suriname een *bakra kerki* blijven, een blanke kerk. De titel van Kals’ hoofdwerk over zijn tijd in Suriname laat zien hoe hij over zijn volk en kerk dacht; hij noemde het *Neerlands hoofd- en wortelsonde*.

Legitimatatie

In de tijd van Kals vonden theologen het verhandelen en houden van slaven nog bijbels legitiem. Godefridus Udemans beriep zich op de oudtestamentische slavenwetten (bijvoorbeeld Leviticus 25), Johannes Picardt schermde met de zogeheten ‘vloek van Cham’, een interpretatie van Genesis 9 dat Cham de aartsvader van de Afrikanen was en dat zijn nageslacht de andere volkeren moest dienen als slaven. De zwarte (!) dominee Jacobus Capitein merkte op dat de vele bijbelse spreekwijzen over slavernij (zoals ‘slaaf van de zonde’) toch niet kunnen ‘ontleent zyn van eene ongeoorloofde en den Christenen verboden zaak?’ Naast deze legitimatie van het slavensysteem maakte de kerk er bovendien gebruik van. Zo bezaten dominees in de koloniën zelf slaven, bestonden er kerkslaven en waren heel wat christenen geestelijk aandeelhouder van, of op een andere manier belanghebbende bij, de slavenhandel. Toch begon in de negentiende eeuw onder invloed van discussies in het Verenigd Koninkrijk

ook in Nederland wat te veranderen: het abolitionisme (beweging voor afschaffing van slavernij) maakte zijn entree. Uiteindelijk zou in 1860 de slavernij worden afgeschaft in de Oost en in 1863 in de West. In het abolitionistisch debat mengde zich een flink aantal christenen.

Tegen de afschaffing

Eeuwenlang waren er nauwelijks theologen die zich tegen slavernij uitspraken. Wel waren sommige dominees kritisch over de wijze waarop de slavernij vorm had gekregen in het Nederlands koloniaal rijk (te wreed, te weinig aandacht voor bekering), maar zelden keurde een geestelijke het systeem als zodanig af. Waarom zou dat standpunt opeens moeten veranderen?

Da Costa

Isaac da Costa (1798-1860) was iemand die voor dergelijke grote maatschappijveranderingen terugdeinsde. Da Costa was een invloedrijke orthodox-protestants denker en lid van het Réveil, een opleving van het gereformeerd denken met veel aandacht voor eigen vroomheid en maatschappelijke betrokkenheid. Da Costa zette zijn gedachtegoed uiteen in zijn *Bezwaren tegen de geest der eeuw* (1823). In dat boek spreekt hij zich uit over de slavernij. Zijn bezwaren

>>

Martijn Stoutjesdijk maakt deel uit van een groot onderzoeksproject van de PthU naar de rol van de kerk bij het Nederlands slavernijverleden.

 www.pthu.nl/kerk-en-slavernij.

Voor meer lees- en luistertips over dit onderwerp: www.onderwegonline.nl/slavernij.

tegen het abolitionisme zijn eenvoudig: door de slavernij af te schaffen wordt er ingegrepen op de 'beschikkingen der voorzieningheid': 'Ik houde het daarvoor, dat de afschaffing van de slaverny der Negers almede behoort tot die hersenschimmige menschlijke wijsheid, die de Almacht wil vooruitloopen, en niets uit zal richten ten goede, maar veeleer eindeloos veel ten kwade (26-27).'

Voor Da Costa is de scheppingsorde een raciale orde. Ook geeft Da Costa een klassiek paternalistisch argument: de totslaafgemaakten in dienst van de blanken kennen meer veiligheid en welvaart dan hun vrije gelijken in Afrika. Later herzag Da Costa zijn standpunt met betrekking tot slavernij onder invloed van mede-Réveilleden als Nicolaas Beets.

Isaac van der Smissen

Bij de tweede tegenstander van de afschaffing van slavernij speelt zijn eigen verleden in de koloniën een rol. Isaac van der Smissen (1794-1868) was heemraadslid geweest in Suriname en jarenlang inwoner van de kolonie. In zijn Beschouwingen over de Kolonie Suriname, in verband met een ontwerp tot emancipatie der slaven (1849) gaat hij uitgebreid in op wat het christendom over slavernij zegt. Hij wijst erop dat slavernij vaak voorkomt in het Oude Testament en dat hij in het Nieuwe Testament niet één plaats heeft gevonden waar Christus de slavernij verbiedt, maar wel een aantal plaatsen waarin Christus zegt niet gekomen te zijn om 'maatschappelijke instellingen' te veranderen. Wie zich beroept op de 'Geest des Christendoms' komt volgens Van der Smissen bedrogen uit: op basis van de kerkgeschiedenis stelt hij 'dat niet de slavernij zelve, maar het misbruik der slavernij in strijd is met de geest der liefde, die door het Christendom gepredikt wordt.'

Voor de afschaffing

De voorstanders van de afschaffing van de slavernij gaan de tegenstanders steeds meer overstemmen. Ik richt me op drie invloedrijke stemmen.

Hendrik Christiaan Millies

Voor het publiek debat is Hendrik Christiaan Millies (1810-1868) een invloedrijke voorstander vanwege zijn pamflet 'Mag de Christen eigenaar van slaven zijn?' Millies was dominee binnen de Evangelisch-Lutherse kerk en hoogleraar Oosterse talen en culturen aan de Universiteit Utrecht. In zijn boek argumenteert Millies dat slavernij ingaat tegen elke vorm van religie, dus ook tegen het christendom. Hij wijst erop dat slavernij op gespannen voet staat met het bijbelse idee dat alle mensen naar Gods beeld en gelijkenis geschapen zijn. Wie zich met slavernij inlaat, erkent de slaaf niet meer als zijn broeder en maakt zich schuldig aan 'lastering zijner menschenwaarde.' Een van Millies' retorische vragen aan zijn lezers luidt: 'Laat nu ieder, die de slavernij vergoelijkt of verdedigt, het zich zelve afvragen: zoudt gij willen, dat gij ter prooi werd aan woeste overmagt? Uit uw

vaderland, van uwe betrekkingen werd weggesleurd, als een dier werd verkocht en aan de magt een menschen werd overgeleverd?'

Nicolaas Beets

De beroemdste criticus van de slavernij is Nicolaas Beets (1814-1903), hervormd predikant, kopstuk van het Réveil en later hoogleraar aan de Universiteit Utrecht. Zijn bekendste werk tegen de slavernij is zijn toespraak 'Bevrijding der slaven' (1856). Beets blijkt goed op de hoogte te zijn van de theologische argumenten van de voorstanders van de slavernij; zo verwijst hij naar de vloek van Cham. Hij is niet van mening dat zwarte mensen een andere, inferieure natuur hebben. Zoals hij fraai verwoordt: 'God schiep het Negervolk; het Slavenvolk is het maaksel van den mensch.' Beets is zich ervan bewust dat de aartsvaders in de Bijbel slaven hielden en dat Jezus in het Nieuwe Testament slavernij niet verbiedt. Hij pleit ervoor de ogen te richten op de 'Geest des Christendoms,' die bestaat uit het gebod je naaste lief te hebben en de gulden regel. Wie de geest van het christendom goed begrepen heeft, kan niet anders dan tot de conclusie komen dat slavernij geen plaats heeft in een christelijke samenleving.

» Reflectie op de rol van de kerk bij het slavernijverleden blijft een belangrijke taak voor de kerk «

Anthony Brummelkamp

De derde voorstander is Anthony Brummelkamp (1811-1888), een van de voormannen binnen de Afscheiding. Hij werd hoogleraar op de Theologische School, voorloper van de Theologische Universiteit Kampen/Utrecht. Brummelkamp toont zich een fel tegenstander van de slavernij die hij als een gruwel ziet. In *De Bazuin* (nieuwsblad van de Christelijke Afscheidene Kerk) spreekt hij zich uit voor de afschaffing van de slavernij. Zijn afkeuring van de slavernij baseert hij onder andere op het verbod tegen 'mensendieverij' (Exodus 21:16) en het feit dat alle mensen de dezelfde oorsprong hebben. Brummelkamp wijst steeds weer op de liefde van Christus 'tot zwarten en blanken, en die voor God beide zwart zijn van wege hunne zonden, maar te wasschen en wit te maken door het bloed des Lams.'

Impact

Hoe beleefden de totslaafgemaakten het debat dat over hun ruggen gevoerd werd? Voor hen was de discussie over het

Afscheid nemen

Onlangs was ik in het katholieke Zuiden. Daar kocht ik in een kloosterwinkel een paar boeken. Ik kreeg er een kalender met prikkelende teksten bij. Nieuwsgierig bladerde ik erdoorheen. Bij een tekst bleef ik haken: 'Een mens kán geen afscheid nemen; het leven neemt afscheid van jou'. Precies, dacht ik: 'Een mens kán geen afscheid nemen.' Ik heb dat nooit gekund.

Ik herinner me de laatste uitzending van Swiebertje, waarin hij emigreert naar Canada. En dat hij dan afscheid neemt van Bromsnor, Malle Pietje en Saar, zijn koffers pakt en wegloopt... voorgoed! Ik was acht jaar en ik weet dat ik zó moest huilen. Daarna is het er niet beter op geworden. Ik heb afscheid moeten nemen van mensen van wie ik geen afscheid kón nemen. Dat gaat maar door. Een mens kán geen afscheid nemen. Ik denk aan die moeder op haar sterfbed. Om haar heen zitten haar man en kinderen. Je ziet het en je voelt het: een mens kán geen afscheid nemen.

» Het Leven kon geen afscheid nemen van jou «

'Het leven neemt afscheid van jou', zo gaat de spreuk verder. Ja, denk ik, zo gaat dat. Mijn gedachten dwalen naar het kerkhof, naar een begrafenis. De aanwezigen krijgen gelegenheid voor een laatste groet. Een voor een lopen ze langs het graf. Daar buigen ze het hoofd, sommigen zwaaien of leggen een bloem neer, slaan een kruis. Dan lopen ze weg. Ook de familie, die als laatste het graf wenst te verlaten, besluit op een gegeven moment dat het tijd is om te gaan. Zo neemt het leven afscheid van jou.

Is dat graf niet de plek van de ultieme eenzaamheid? Dat wat niet kon, heeft het leven gedaan: afscheid van je genomen. Nu lig je daar in je graf. Het is keihard. Net zo hard als die steen die het graf van Jezus afsloot. Die steen die op een dag was weggerold. Omdat het Leven het toch ook niet kon: afscheid nemen van jou...

HANS SLOTMAN IS HOOFDREDACTEUR
VAN ONDERWEG

abolitionisme geen abstract debat, het had een enorme impact op hun leven en hun geloof. Het *Skrekiboekoe* van Johannes King (ca. 1830-1898) geeft ons daarin een uniek inkijkje. Johannes King was afkomstig uit een gemeenschap van gevluchte slaven (marrons) in Suriname. Hij bekeert zich tot het christendom en ontpopt zich tot vermoedelijk de eerste Surinaamse zendeling en gemeentevoorganger. In zijn *Skrekiboekoe* (letterlijk: 'boek der verschrikkingen') schrijft hij over de onwil van de blanke Nederlanders om hun slaven vrij te laten. Voor hem is dit in de ogen van God een fundamentele en onvergeeflijke zonde.

Slot

Op 1 juli 1863, de dag dat de slavernij juridisch (niet feitelijk!) afgeschaft werd in het westelijk deel van het Nederlands koloniaal rijk, werd in de Grote Stadskerk (EGB) van Paramaribo gepreekt over Johannes 8:36: 'Wanneer de Zoon (Christus) u vrijmaakt, zult u waarlijk vrij zijn.' De keuze voor die tekst lijkt logisch, maar roept de vraag op in hoeverre Christus' ambassadeurs op aarde, de gelovigen, zich voor die bevrijding hebben ingespannen. In de loop van de negentiende eeuw hebben steeds meer theologen zich aangesloten bij het pleidooi voor de afschaffing van de slavernij, maar het heeft nog twee en een halve eeuw geduurd voordat het idee dat slavernij zondig is algemeen erkend werd binnen theologisch Nederland: tot op het laatst bleven christenen zich tegen de afschaffing verzetten. Daarom blijft reflectie op de rol van de kerk bij het slavernijverleden - 'Neerlands hoofd- en wortelonde' - een belangrijke taak voor de kerk van vandaag.

MARTIJN STOUTJESDIJK IS POSTDOCTORAAL
ONDERZOEKER AAN DE PTHU

Om over door te spreken

- Wat vind je van de argumenten van voor- en tegenstanders van de afschaffing van de slavernij? Heb je begrip voor hun standpunten? Zo niet: wat is er veranderd dat we ons niet meer kunnen verplaatsen in voorstanders van de slavernij?
- Wat is de taak van de kerk als het gaat om het slavernijverleden?
- Kunnen er in deze tijd vormen van onrechtvaardigheid zijn die we als kerk en samenleving in stand houden en waarop nieuwe generaties over enkele eeuwen met morele afkeuring terug zullen kijken? Zo ja, welke onrechtvaardigheden zouden dat kunnen zijn en wat moeten wij en/of de kerk daartegen doen?